

Transkribering:

BAKOM BOKHYLLAN Podd #29

Akademiskt tänkande – Makt över tänkandet

-Bakom bokhyllan.

Anslag, blandade röster:

- I begynnande idéer om demokrati så börjar man tänka kring universiteten som institutioner som ska ha rätt till ett slags fritt tänkande.

- Man skärskådar det som uppfattas som självklart, naturgivet, som bara är så liksom. Det är ju därför som genusforskning är så otroligt intressant och spännande just för att det är det vi gör.

En hel del utav den kritiken mot genusvetenskap och kriminologin, som vi ser i tidningarna till exempel, den är ju del av den här transnationella liksom högerpopulistiska mobiliseringen.

- Spinoza försvarade tankefrihet. Han menade att tankens frihet strider inte mot statens intressen eller religionens intresse. Utan för Spinoza skulle det inte handla om dogmer utan om kärlek till medmänniskor och till gud.

Musik

Pgm-ledare:

Spinoza försvarade tankefrihet, berättar professor Staffan Bergvik, men att tänka fritt kan vara farligt och heller inte alltid tillåtet. Det fick den judiske filosofen Baruch Spinoza själv erfara när han under senare hälften av 1600-talet formulerade en tro som bröt mot både judisk och kristen ortodoxi. Spinoza argumenterade nämligen för att Gud finns överallt och anklagades för panteism. Spinoza blev därför anklagad för kätteri och sina skrifter därefter publicerade han anonymt med falsk tryckort och så vidare för att de inte skulle kunna spåra böckerna till honom.

Musik

Pgm-ledare:

Rätten till institutionellt fritt tänkande det en min idé så växte fram i den begynnande demokratins tid under tidigt 1800-tal och Berlins universitet skulle komma bli först med det vi idag känner som akademisk frihet. Alltså rätten att fritt få välja forskningsämne, metod

och få publicera sina forskningsresultat fritt.

Välkomna till Universitetsbiblioteket podd Bakom bokhyllan som i det här 29:e avsnittet tar upp just akademisk frihet. Tidigare har vi tagit upp temat akademisk frihet och berättat om vilka förföljelser som vissa forskare från länder som till exempel Ungern och Turkiet utsätts för och i det här avsnittet ställer vi oss frågan om akademisk frihet alltid funnits eller när och hur den kom till och vad händer med den akademiska friheten idag, i Sverige?

Vi möter Staffan Bergvik som är professor i idé och lärdomshistoria vid Stockholms universitet och som möter vi också Cecilia Åse som är docent i statsvetenskap och professor i genusvetenskap vid Stockholms universitet.

Musik

Pgm-ledare:

När astronomen och naturvetaren Galileo Galilei år 1632 gav ut sin skrift: Dialog om de två världssystemen, erkände han sig till den kopernikanska världsbilden, det heliocentriska systemet, där solen är i mitten och jorden och alla andra planeter kretsar runt solen, och inte tvärtom, som det geocentriska systemet säger, och som var den gällande dogmen inom katolska kyrkan så ställdes Galilei år 1633 inför rätta hos den romerska inkquisitionen där han fick ge avbön på sina observationer. Han anklagades för kätteri och bröt mot den kristna läran och som straff spenderade Galilei sina sista 10 år i husarrest i sin villa i Florens.

Galileo Galilei tillhörde dem nya naturvetare som inte ville lita på dogmer och vad som stod i böckerna utan ville observera och utsätta naturen för experiment och dra slutsatser av vad som sker då. Till exempel genom att studera universum med en kikare eller experimentera med kulbanor för att mäta fallande föremål hastighet, av för de har Galileo bland annat kommit att kallas för den moderna Vetenskapens fader.

Musik

Pgm-ledare:

Just exemplet med Galilei visar hur den akademiska friheten historiskt sätt är kopplad till olika institutioner och samhällsliga maktbaser som vid Galileis tid under 1600-talet utgjordes av katolska kyrkan som alltså gjorde anspråk på att definiera världen och styra människors tänkande.

Under 1600-talet kommer det här att ändras allt eftersom kungar och furstar för större inflytande och katolska kyrkan försvagas.

Samtidigt vid denna tid var universiteten en maktbas som höll fast vid de religiösa dogmerna och äldre läror från antiken. Att tänka fritt, kritisera och formulera en ny kunskap var inget som professorer höll på med då. Men det här kommer också successivt att förändras för om vi hoppar fram en sådär 150 år så kommer den akademiska friheten att formuleras i kölvattnet av den franska revolutionen och upplysningens idéer i Berlin. I dåvarande Preussen byggs år 1810 ett universitet i Berlin som ska peka mot framtiden grundat på demokratiska idéer som vid denna tid i sin linda håller på att utformas till den demokrati vi känner idag.

Arkitekten bakom Berlins nya universitet är lingvisten och ämbetsmannen Wilhelm von Humboldt och hans ledord för det nya moderna universitetet det var de båda begreppen *Lehrfreiheit* och *Lernfreiheit*.

Det här berättar professorn i idé- och lärdoms historia, Staffan Bergvik, när jag ringer upp honom på en lite skraltig telefonlinje.

Staffan Bergvik:

Alltså *Lehrfreiheit* innebär en frihet. Tanken är att den universitetsanställda professorn ska ha frihet att forska och formulera frågor och Roger vinna insikter och han ska också ha frihet insikter ska också att frihet att förmedla dem insikterna. Den kunskapen till studenterna.

Idén är att forskning och undervisning ska hänga tätt ihop och den universitetsanställda ska vara en fritt tänkande intellektuell vetenskapsman, så att säga.

Och det andra då. *Lernfreiheit* är handlar om att studenterna å sin sida ska ha frihet. När man kommer till universitetet så ska man ha frihet att följa sina intressen. Man ska kunna välja olika kurser eller utbildningsvägar. En universitetsutbildning ska inte vara primärt inriktad mot att bli präst eller statlig ämbetsman eller vad det nu kan ha varit. Det är ett välkänt historiskt exempel på när akademisk frihet laddas med ny mening.

Pgm-ledare:

Det låter ju självklart för oss idag när man hör dig berätta om vilka grundtankar som låg bakom akademisk frihet i Berlins tidiga 1800-tal. Men egentligen varför var det inte så självklart? Hur ska man förstå den tiden?

Staffan Bergvik:

Jag tror man ska förstå den, det är en tid av väldiga uppbrott. Det kan man säga om många olika historiska perioder men just den här perioden så är det en tid av uppbrott just eftersom. Man skulle kunna säga att det europeiska samhället byggs om i grunden. Under väldigt stora plågor. Det präglas av enorma stridigheter och krig och fram och tillbakagångar.

Men just eftersom de institutioner som tidigare har ansvarat för makt. Både då politisk makt, juridisk makt och religiös makt men också makt över tänkandet. De institutionerna, kungahuset och kyrkan, enkelt uttryckt, att man tar bort dem genom revolutioner på olika sätt. Då uppstår ett slags ett behov av att formulera Ok vad ska vi nu ha för bas i samhället om vi inte kan bygga samhället på de där äldre institutionerna. Vad ska vi då bygga samhället på? Då kommer alla de här politiska innovationerna till. Alltså yttrandefrihet, demokratisering, olika varianter på parlament men också då och då blir liksom universiteten en del av det samhällsbygget som man försöker sjösätta och lyckas då i vissa avseenden.

Musik

Pgm-ledare:

Vilka effekter får tankarna om akademisk frihet, som Berlin-universitetet myntar, vad får de för effekter i övriga Europa? Sprids det här snabbt?

Staffan Bergwik:

Jo, Berlin-universitetet är oerhört inflytelserikt i Europa. Naturligtvis finns de gamla universitets gamla universitetsväsendet finns kvar på olika sätt. Det finns fortfarande universitet i Paris, Bologna, Uppsala, Lund. Över hela Europa som har funnits i århundraden. Som fortfarande kanske inte har som primär uppgift att leverera ny kunskap utan snarare förvalta kunskap. Men gradvis under 1800- och 1900-talet så blir Berlin-universitetet ett ideal som många universitet som bildas ser upp till och försöker efterlikna. Tydliga exempel är då amerikanska universiteten som grundas då. USA blir en fri nation i slutet på 1700-talet och efter det så grundas de stora universitet som vi som vi känner till idag, som världsledande. Och de är grundade på den här idén om frihet som forskare, frihet som studenterna och nära koppling mellan forskning och undervisning. Att det är det som ligger i kärnan av universitets värld.

Trailer:

Bakom bokhyllan, allt utom boktips.

Staffan Bergwik:

Det är viktigt att påminna sig att väldigt, så precis som i början på 1800-talet och i början på 1900-talet är ju demokratiska institutioner under uppbyggnad. Tyskland under mellankrigstiden kommer från ett kejsardöme, det är en vacklande republik som är väldigt osäker. Institutionellt ganska svag. I Sverige har vi precis fått allmän och lika rösträtt. Samma sak här. Då den här liksom hur man. Universiteten i stötsleven precis som det var på 1800-talet, det fortsätter ju under hundra år egentligen. Fram till liksom andra världskriget egentligen. När hela systemet igen på ett sätt rivs skulle man kunna säga på grund av kriget.

Musik

Pgm-ledare:

Sedan början av 1800-talet har ideologin om akademisk frihet formulerats vid universiteten och i praktiken har det varit en förhandling mellan deras idéer och statsmakternas intressen. Så på ena sidan fanns det idéer, ideal och normer för akademisk frihet som universiteten argumenterade för. Så som att akademisk frihet är ett värde, att det är något som universiteten bör ha och som universiteten ska odla att stå upp för.

På andra sidan så finns det den historiska praktiken. Sedan så har de här maktbaserna i samhället, det politiska systemet, kungen och kyrkan, hela tiden förhandlat mellan ideal och praktik. Så i vissa avseenden har maktbaserna tillåtit en akademisk frihet men i andra avseenden så har den inskränkt. Den här tudelningen av ideal och praktik har hela tiden funnits men i takt med att det demokratiska samhället utvecklades under 1900-talet och vi får parlamentarism och idéer om en välfärdsstat så förändras relationen mellan universiteten och samhället. Staten börjar tänka att universiteten bör bidra till den samhälleliga utvecklingen och samtidigt så ökar tänkandet om akademisk frihet på universiteten. Och runt bland universiteten i Europa och USA blir det viktigare att tänka på att utveckla idéerna på universiteten för att förhålla sig till statens intresse.

Ett klassiskt exempel på denna händelseutveckling är den tyske sociologen Max Weber, som formulerar en skrift år 1918 med titeln Vetenskap som yrke. I den beskriver Weber vikten av att vetenskapen ska vara fri från politisk ideologi och inblandning. Staten ska inte lägga sig i vilken kunskap man söker och vad som blir effekten av den. Forskaren ska helt enkelt följa sin vetenskapstörst.

Så med boken Vetenskap som yrke formulerar Weber vikten av det autonoma tänkandet för vetenskapen.

Musik

Pgm-ledare:

Ur krig kommer ofta nya innovationer som vetenskapen hjälpt till att ta fram. Det här gäller både första och andra världskriget och i slutet av andra världskriget börjar statsmakterna att formulera en forskningspolitik där man vill ta ansvar för att stärka universiteten och vetenskapen. Och som en effekt av det här, om nu vetenskapen ska bidra till samhällsutvecklingen, så är det bra om den får vara fri. Därför att effekten på lång sikt kommer att bli ökad kunskapsutveckling och på lång sikt så gynnar det där samhället. Ett gott exempel på det här är när staten inrättar forskningsråd för olika forskningsområden. Som medicin, teknik och samhällsvetenskaplig forskning.

Idag är de flesta av de här råden sammanförda till det vi känner som Vetenskapsrådet, det berättar idéhistorikern Staffan Bergvik.

Staffan Bergvik:

När man inrättar forskningsrådet så medger man då att forskarna själva ska styra över prioriteringen av forskningen. Det är forskarna själva ska bestämma vilken typ av forskning man ska satsa pengar på. Det går att tolka som att statsmakterna ger ett slags godkännande till akademisk frihet. Man bygger upp det institutionellt så att det finns en ram. Den akademiska friheten ska inte bara vara en idé utan det är också en praktik genom forskningsråden.

Det är den ena tolkningen. Den andra tolkningen är att se forskningsråden som att staten bygger en infrastruktur för att också läggas sig i. För genom forskningsråden kan också säga, ja men nu behöver vi, på 50-talet, sam man att nu måste vi satsa på atomforskning för att andra skaffar sig atomvapen och atomenergi visar sig vara en kraftfull källa till energiframställning till samhällets behov.

Så.

Förhandlingen mellan statsmakter och vetenskap, idéer om akademisk frihet och praktik det är liksom lite både och. Men jag tror man kan se forskningsråden som ett exempel på både faktiskt akademisk frihet och på en potentiell inblandning av vetenskaplig verksamhet.

Pgm-ledare:

Men om vi hoppar till vår tid nu då. 2020-talet. Hur skulle du formulera den akademiska friheten idag här i Sverige?

Staffan Bergvik:

Jag skulle säga att den är. Det finns många som hävdar att den är utsatt för påtryckningar. Det är inget nytt, baserat på det jag sagt. Utan tvärt om, vår tid faller ju in i det här längre historiska schemat av förhandling mellan idéer om akademisk frihet och statliga intressen. Så på det sättet är inte vår tid unik på något sätt.

Om den utsätts för ökad inblandning i Sverige?

Ja, det skulle man väl kunna säga. Det går ju att göra en positiv beskrivning av att den akademiska friheten fortfarande står sig stark. Om man tänker på hur mycket pengar av den svenska budgeten som ändå går till forskningen, som ändå får betraktas som fri. Där forskarna styr genom forskningsråden t.ex. eller genom universiteten. Där forskarna själva fortfarande har en stor frihet i att följa de intressen och frågor som de har. Men en sak som jag skulle vilja framhäva och som ni pratade om i tidigare poddavsnitt här om den akademiska friheten. Där finns det här internationella versionen av forskare som faktiskt förföljs i andra länder och det är ju en trend som man nog måste ta på största allvar. Inte

minst i ljuset av en växande kritik mot expertis, kritik mot forskning. Alltså en slags alternativa fakta och historiskt sett ganska ny och skrämmande faktiskt urholkning av tilltron till vetenskap och kunskap. Det är ju någonting nytt. Och om den vrids på av politiker, som definitivt är fallet i vissa stater, Ungern och Polen och som USA, som skulle kunna bli fallet också i Skandinavien och i Sverige. Då finns det ju ett starkt hot mot den akademiska friheten. Så det finns definitivt potentiella hot mot den akademiska friheten också i Sverige.

Musik

Pgm-ledare:

Som idéhistorikern Staffan Bergvik berättade så har den akademiska friheten på senare tid förändrats då tilltron till forskning och vetenskaplig kunskap kommit att urholkas när experternas svar ställs mot alternativa fakta. Särskilt utsatt är den samhällskritiska forskningen där ämnen som genusvetenskap, kriminologi och klimatforskning återkommande utsätts för hot och trakasserier från olika håll.

Cecilia Åse:

Nej, men det handlar ju just om att kollegor som får obehagliga liksom meddelanden. Folk som skriver konstiga och knäppa saker. Ja, med en obehaglig ton, man känner sig obehaglig till mods helt enkelt.

Pgm-ledare:

På Stockholms universitet jobbar Cecilia Åse som är docent i statsvetenskap och professor i genusvetenskap och när jag träffar henne på sitt kontor vid Institutionen för etnologi religionshistoria och genusvetenskap, ERG, så berättar Cecilia att hon och hennes kollegor ibland får mail, brev, meddelande via sociala medier som kan vara trakasserande på olika vis och eller meddelande som visar på ett förakt för kunskap och forskning. Genusvetaren Cecilia Åse.

Cecilia Åse:

Alltså jag har jobbat på universitetet i 20 år så det är klart att det hänt att jag har fått liksom konstiga brev var det ju ifrån början och meddelanden och mail och sådär. Jag upplever inte i min vardag att jag går omkring och känner mig hotad i mitt arbete så är det inte. Sen tänker jag att det är väldigt viktigt liksom att man också försöker tänka på att det här som sker nu vi i vår omvärld rent politiskt handlar ju om att det finns grupper som aktivt mobiliserar politiskt mot forskare och forskning. Och då handlar ju både om genusforskning, det kan handla om kriminologer och klimatforskning så vidare. Men det är ju en politisk rörelse som ägnar sig åt det och som har de som metod att försöka och diskreditera samhällskritisk

forskning. Det måste vi ju liksom se. Vi måste ju vara medvetna om den agendan. Den politiska agendan som finns bakom den typen ut av påtryckningar och hot och trakasserier.

Pgm-ledare:

Har det fått någon tung effekt de trakasserier eller påtryckningar som pågått och vad har konsekvensen blivit då?

Cecilia Åse:

Om jag tänker i min liksom bland kollegor som jag har samtalat med då handlar det kanske mer om att man tänker sig för lite mer nu än vi kanske gjorde för tio år sedan när det gäller att tacka ja till inbjudningar. Att liksom prata på helt öppna tillställningar. Att man kanske möjligen tänker till lite mer där liksom.

Att det finns någon typ utav möjligen då kostnad liksom för en själv. Ja, men det tar ännu mer energi för att det finns ändå lite grann någon sorts sådär Okej är det här ett bra sammanhang för mig och prata i, kommer min forskning tas emot på ett bra sätt eller kommer den bli förhånad eller förlöjligad eller?

Det har satt sig i psyket åtminstone.

Ja, som en extra reflektion. Sen finns det säkert människor som forskar om andra saker än jag gör. Som också är utsatta på andra sätt liksom.

Musik

Pgm-ledare:

Vi kan inte sticka under stolen med att i medierna från gång till så kan man höra att vissa ämnen till exempel genusvetenskapen den är utsatt för hot och så. Varför tror du Cecilia att genusvetenskapen är så kontroversiell?

Cecilia Åse:

Jag tror att det handlar om en mängd olika saker och en väldigt viktig sak är ju det som jag sa innan att det nu pågår en sorts mobilisering mot samhällskritisk forskning överhuvudtaget. En hel del ut av den kritiken mot genusvetenskapen och kriminologin som vi ser i tidningarna den är ju del av den här transnationella liksom högerpopulistiska mobiliseringen.

Dels det och sen finns det också någon sorts liksom. Som kanske också växer eftersom vi lever i en allt mer, ett alltmer populistisk tidevarv, och i populismen ingår ju också ett sorts förakt för kunskap ett sorts ja, elit. Alltså ett förakt för en kunskapselit som på något sätt tror att de utger sig för att tro att de vet någonting om verkligheten. Dvs. vi forskare då utger oss för att tro att vi vet något om verkligheten. Så att en del utav de diskussionerna och

påhoppen på genusvetenskap tror jag också ett uttryck för kanske ett mer generellt liksom frakt för förkunskap och forskning. Också så kanske ibland ett förakt för kvinnor. Som ju också är en stark och viktig ingrediens i den populistiska ideologin.

Men så tänker jag att det också handlar om genusvetenskap ju försök förstå samhällsordningar som uppfattas som väldigt förgivet tagna och självklara. Mycket genusforskare håller på med sexualitet med heteronormativitet, alltså föreställningen om heterosexualitet som självklar och given och oemotsagd.

Själv har jag forskat mycket om genus och nationalism och att man då kanske utmanar och problematiserar föreställning om att vår nation är självklar, midsommar är jättefint och att det bara är så. Ja, men många sådana vad ska man säga känslomässiga föreställningar. Att de utmanas och problematiseras och att det lite grann är därför eller att det i viss utsträckning är därför som då genusvetenskap uppfattas som provocerande. Att man sätter sitt. Man skärskådar det som uppfattas som självklart och naturgivet och som bara är så. Och det är ju därför som genusforskning är så otroligt intressant och spännande just för att det är det vi gör. Att vi visar på komplexiteten i det som ser ut som självklart. Det är ju vår uppgift som forskare att göra just det.

Musik

Cecilia Åse:

Jag tänker att det är väldigt viktigt att ledande företrädare för universiteten, rektorer, ledande chefer och makthavare väldigt tydligt liksom tar ställning och sätter ned foten. Jag var med organiserade ett seminarium på 8 mars förra året 2019 som handlade om den akademiska friheten, då hoten mot genusforskning då Astrid Söderberg Widding var och pratade och var ju väldigt tydlig på vikten av att forskare inte tystas. Vikten av de sannas, att den samhällskritiska kritiska forskningen är helt avgörande för universiteten. Hon var väldigt väldigt tydlig. Det var ju många som var där som också förmedlade att det var väldigt skönt att hon hade tagit så tydligt och starkt ställning.

Nej, men det som blev synligt vid det seminariet förra året på 8 mars Det var ju också flera inlägg från forskare som också pekade på. Vad man ska kalla det. Det är ju någon sorts minitrakasserier eller förlöjliganden och liksom kritiska kommentarer som kommer från ett perspektiv. Som kommer från ett perspektiv där man inte tar forskningen på allvar. Och det är klart att om man lägger ihop alla dem så finns det ju absolut anledning att ta det på allvar så klart.

Musik

Cecilia Åse:

Om man jämför med situationen nu och för ett år eller två eller tre år sedan så tror jag det också i samhällsdebatten faktiskt finns en lite större förståelse nu för att det här handlar om en populistisk mobilisering där genusvetenskapen står liksom längst fram. Det är oss som man hoppar på först men det är också ett gäng med andra kritiska perspektiv som kommer upp och råkar illa ut om jag inte hittar sätt att stävja och möta.

Musik

Pgm-ledare:

Du har hört det 29:e avsnittet av Universitetsbibliotekets podd Bakom bokhyllan. Vi som gör Bakom bokhyllan är Karl Edqvist, Julia Milder och jag Urban Göranson.

All information om den CC-licenserade musiken du hört i det här avsnittet hittar du på vår hemsida su.se/biblioteket och ett nytt avsnitt av Bakom bokhyllan hör du om två veckor igen. Ha det gott!